

PUHEENVUOROT JA KATSAUKSET / REVIEW ARTICLES

Oskari Juurikkala*

Liturgiset käännökset katolisessa kirkossa: Vatikaani II, Liturgiam authenticam ja Suomi

Liturgiset käännökset ovat runouden ohella vaikeimpia käännöslajeja. Liturgia on kirkon virallista, julkista rukousta Kristuksen mystisenä ruumiina. Sen tulisi olla yhtäältä teologisesti eksaktia ja tyyliään ylentävää, toisaalta ilmaisultaan sujuvaa ja helposti rukoiltavaa. Näistä tekijöistä syntyy jännite, johon ei aina ole selvää ratkaisua. Erimielisyydet liturgisista käännöksistä eivät koske vain teknisiä yksityiskohtia, vaan ne heijastavat myös sitä, että liturgia koskettaa syvästi uskovien päivittäistä hartauselämää sen tärkeimmässä ja korkeimmassa muodossa. Tämä kirjoitus käsittelee liturgisia käännöksiä katolisen kirkon roomalaisessa riituksessa. Huomio kohdistuu etenkin viime aikojen muutoksiin ja sen herättämiin keskusteluihin.

Varhaishistoriasta Vatikaani II:n jälkeiselle ajalle

Ennen kuin mennään viime aikojen kehitykseen, kysymys on syytä asettaa hieman laajempaan historialliseen kontekstiin. Liturgisista teksteistä on jo varhain tehty käännöksiä.¹ Itse asiassa Roomassakin liturgian kieli oli aluksi kreikka, josta siirryttiin latinaan asteittain 200- ja 300-lukujen aikana, minkä jälkeenkin kaksikielisyyttä esiintyi vielä 700-luvulle saakka.² Keskiajalla läntisessä liturgiassa latinalla oli selvästi johtava asema, ja vähäisten kansankielisten käännösten laatu lienee ollut vaihteleva. Tiedetään kuitenkin, että esimerkiksi Etelä-Italian kreikkalaistaustaisilla alueilla liturgiaa vietettiin

myös kreikaksi sekä bysanttilaisen että roomalaisen riituksen mukaan vielä 1800-luvullakin. Samoin Kroatiassa ja Sloveniassa vietettiin roomalaisen riituksen liturgiaa slaavilaisilla kielillä.

Trenton kirkolliskokous (1545–1563) ei sinänsä kieltänyt kansankielistä messua.³ Ehkä kuitenkin juuri reformaation aiheuttaman vastakkainasettelun hengessä omaksuttiin pian konsiilin jälkeen yhdenmukaistava ratkaisu, jossa roomalainen riituksen latinankielinen liturgia tuli läntisen liturgian lähes ainoaksi ilmenemismuodoksi.⁴ Toisaalta vuonna 1615 Vatikaani salli roomalaisen messukirjan kääntämisen kiinaksi. Latinankielinen liturgia oli sikäli ongelmallinen, ettei kansa yleensä latinaa osannut, mikä vaikeutti liturgian seuraamista ja ymmärtämistä. 1900-luvun alkupuolella sai tuulta purjeisiinsa ns. liturginen liike, joka korosti kaikkien uskovien aktiivista osallistumista (*actuosa participatio*) kirkon liturgiaan. Tämä tarkoitti erityisesti läsnäolijoiden aktiivista, *sisäistä* osallistumista, mikä puolestaan edellytti parempaa ymmärrystä liturgian kulusta ja kykyä yhtyä kirkon rukoukseen. Viime vuosisadan alussa alettiinkin julkaista useilla kielillä kansankielisiä messukirjasia, joiden avulla kansa saattoi paremmin seurata liturgiaa, vaikka pappi viettikin sitä latinaksi. Lisäksi 1940- ja 1950-luvuilla sallittiin osittaista kansankielen käyttöä suurimmissa kieliryhmissä.

Liturginen liike vaikutti suuresti Vatikaanin 2. kirkolliskokouksen (1962–1965) konstituutioon *Sacrosanctum Concilium* (SC) pyhästä liturgiasta.⁵ Se oli konsiilin ensimmäinen valmis dokumentti ja epäilemättä sen tärkeimpiä. Siinä kirkolliskokous antoi laajan joukon ohjeita liturgian uudistamiseksi (SC 21–36), kuten liturgiassa käytettävien Raamatun tekstien laajentamiseksi sekä aktiivisen osallistumisen edistämiseksi. Toisin kuin on joskus luultu, konsiili ei pyrkinyt lakkauttamaan latinankielistä liturgiaa, vaan SC 36 toteaa: ”Latinan kielen käyttö säilytettäköön latinalaisen riituksen piirissä eräitä paikallisia erioikeuksia lukuun ottamatta” (§ 1). SC 36 kuitenkin jatkoi, että kansankielen käyttöä voitaisiin laajentaa, etenkin ”lukukappaleissa ja kehoituksissa, joissakin rukouksissa ja lauluissa” (§ 2). Asiasta päättäisi paikallinen kirkollinen auktoriteetti, yleensä paikallinen piispainkokous (§ 3). Käytännössä kävi niin, että kansankielinen messu otettiin käyttöön kaikkialla, ja latinankielinen messu jäi poikkeukseksi.

Vatikaani II:n toivoma liturginen uudistus oli helpommin sanottu kuin toteutettu. Paavi Paavali VI (1963–1978) julkaisi vuonna 1970 uudistetun roomalaisen messukirjan, jolla pyrittiin toteuttamaan kirkolliskokouksen tavoitteita ja jonka pohjalta tuotettiin uudet kansankieliset käännökset.⁶ Tehtävä

oli jo itsessään vaikea, minkä lisäksi oli kiire saada uudet tekstit käyttöön. Prosessi oli erityisen työläs suurissa kieliryhmissä, koska konsiiliin jälkeisissä normeissa toivottiin, että kullakin kielellä olisi vain yksi käännös, mikä tarcoitti esimerkiksi englannin, espanjan ja portugalin kielillä useiden eri maiden osallistumista.

Teknisten mutkikkuuksien lisäksi käännöstyö ajoittui hankalaan hetkeen, sillä Vatikaani II:n jälkeinen aika osoittautui muutenkin kiistaiseksi. Kirkolliskokouksen avaramielinen ilmapiiri oli tuottanut teologisesti ja pastoraalisesti ainutlaatuisia tekstejä, mutta konsiiliin jälkeiset hedelmät olivat vaihtelevampia. Monet tulkitsivat konsiilia pinnallisten mediaraporttien välityksellä vaivautumatta lukemaan sen dokumentteja, minkä seurauksena opilliset ja käytännölliset kiistat repivät kirkkoa, joka moneksi vuodeksi kadotti tilanteen johtajuuden. Kirkko oli muutenkin altis 1960- ja 70-lukujen kulttuurisille ja yhteiskunnallisille vaikutuksille, jotka korostivat perinteen ja auktoriteetin hylkäämistä sekä spontaanisuutta ja uuden kokeilemista. Juuri liturgia oli kiistojen keskeisiä ilmenemismuotoja, minkä seurauksena liturgian suhteen tapahtui laajamittainen jakautuminen uudistajiin ja säilyttäjiin. Jako näkyy yhä tietyissä piireissä, vaikka pahimmat jännitteet ovat jo purkautuneet.

Tämä laajempi tausta auttaa ymmärtämään paremmin sitä, miksi konsiiliin jälkeiset liturgiset käännökset ovat synnyttäneet huomattavia erimielisyyksiä. Ensimmäiset kansankieliset käännökset heijastivat silloin vallinnutta reformihenkeä, joka pyrki tekemään liturgiasta yksinkertaisempaa, välittömämpää ja kansanomaisempaa. Latinankielisen liturgian tekstejä ei seurattu tarkkaan, vaan kokonaisia lauseita jätettiin pois tai niiden sisältöä muutettiin. Tämä linja sai tukea puolivirallisesta ohjeistuksesta, joka tunnetaan nimellä *Comme le prévoit* (1969) ja josta tuli käytännössä ainut normi.⁷ Uusia käännöksiä perusteltiin *dynaamisen ekvivalenssin* käsitteellä, jonka mukaan kääntäessä tulee ilmaista ajatus tai merkitys kohdekielelle ominaisella tavalla sellaisena kuin sitä elävänä kielenä käytetään. Käytännössä poikkeamat eivät tosin rajoittuneet tähän periaatteeseen.⁸ Paikoitellen kyse oli epäilemättä siitä, että kiireen vuoksi vedettiin mutkia suoriksi. Mutta ratkaisut heijastivat myös kokonaisvaltaisempaa aatetta, jonka mukaan oli poistettava vanhanaikaisilta tuntuvat ilmaisut ja korostukset sekä korostettava liturgian kansanomaista ja horisontaalista ulottuvuutta.

Korjausliike: *Liturgiam authenticam* (2001)

Oli selvää, että 1970-luvulla tehdyt ratkaisut kaipasivat tarkennusta. Etenkin isoissa kieliryhmissä oli liturgisia rukouksia supistettu ja köyhdytetty aivan tarpeettomasti. Paavi Johannes Paavali II (1978–2005) puhui ongelmasta avoimesti apostolisessa kirjeessään *Vicesimus quintus annus* (1989), joka julkaistiin kirkolliskokouksen liturgiakonstituution 25-vuotispäivänä.⁹ Paavi Benedictus XVI (2005–2013) vihjasi eräässä puheessa vielä vuonna 2013, että käännösten kieli oli pahimmillaan ”banaalia”.¹⁰ Johannes Paavali II:n johdolla Vatikaanin liturgiakongregatio ryhtyi korjaustöihin. Vuonna 1994 julkaistiin liturgista inkulturaatiota eli kulttuurista adaptaatiota koskeva dokumentti *Varietates legitimae*, joka analysoi huolellisesti adaptaatioon liittyviä tarpeita ja ongelmia. Vuonna 1997 paavi pyysi liturgiakongregatiota tuottamaan kokonaan uuden normiston liturgisia käännöksiä varten; se julkaistiin vasta vuonna 2001 nimellä *Liturgiam authenticam* (LA).¹¹

Tämän varsin teknisluontoinen dokumentti oli ratkaiseva periaatteellinen suunnanmuutos. Se korvasi kaikki aiemmat normit koskien liturgisia käännöksiä, pyrkien tietoisesti aloittamaan uuden kauden roomalaisen riituksen liturgisissa käännöksissä. Tämän pitkän ja huolellisesti kirjoitetun dokumentit keskeiset periaatteet ovat seuraavat. LA korostaa sitä, että vaikka liturgian tulee olla hyvää ja sujuvaa kieltä, käännösten on säilytettävä *sakraalisen* kielen ihanne. Sekä roomalainen riitus että muut suuret historialliset liturgiset perheet pyrkivät ylevään ja arvokkaaseen ilmaisutapaan, jota on vaalittava. Sanaston tulisi olla helposti ymmärrettävää, mutta sen tulisi mahdollisuuksien mukaan säilyttää alkuperäisen version oratorinen tyyli. Liioitellun moderneja ilmaisuja ja ns. psykologisoivaa kieltä on vältettävä. Hieman vanhanaikaisetkin sanat voivat olla paikoitellen asianmukaisia. LA huomauttaa, että Vatikaani II:n jälkeinen roomalainen messukirja on jo itsessään liturgisen uudistuksen hedelmä, joten käännöksissä ei ole tarvetta tehdä hätäköityä uudistusta uudistuksen päälle. Siksi käännösten tulee mukautua latinankieliseen tekstiin (*editio typica*), eikä olla itsenäisiä tekstejä, jotka vain suurin piirtein perustuvat tuohon alkuperäiseen tekstiin.

LA:n tyyllistä linjausta perustellaan sillä, että liturgia on erityistä rukousta, jossa muotoa ja sisältöä ei voida täysin erottaa toisistaan. Roomalaisen riituksen ylevä ja elegantti muoto ilmaisee jo itsessään jotain siitä, mihin kirkko uskoo ja miten se rukoilee. Perinteisen liturgian vertikaalinen ulottuvuus ei ole retorinen kysymys, vaan se heijastaa sitä todellisuutta, josta liturgiassa

on kyse. Liturgia ei ole kansan spontaanista rukousta, eikä kansan ja papin välistä dialogia; se on ensisijaisesti Kristuksen rukousta Isälle, rukousta johon kirkko Kristuksen puolisona liittyy Pyhässä Hengessä. Jos liturgian kieli olisi korostuneen kansanomaista, se olisi omiaan vääristämään osallistujien käsitystä siitä, mitä liturgiassa tapahtuu. LA ei siis pyri itsetarkoituksellisesti ihannoimaan latinankielistä versiota, vaan alleviivaamaan sitä teologista periaatetta, että roomalaisen riituksen latinankielinen teksti on säilyttänyt perinteisten liturgisten traditioiden hengen, joka kaikkina aikoina pyrkii ohjaamaan osallistujia kirkon alkuperäiseen käsitykseen liturgiasta.

LA:n hedelmät alkavat pikkuhiljaa näkyä. Isommissa kielissä uusien versioiden tuottaminen on kestänyt pitkään: englanninkielinen versio valmistui vuonna 2010, espanjankielinen käännös hyväksyttiin joulukuussa 2015 ja se otetaan käyttöön keväällä 2017.¹² Aiempiin verrattuna selvin ero on se, että monet rukoukset ovat hieman pidempiä. Messun pysyvissä osissa on myös useita muutoksia, joista tässä pari esimerkkiä englannin osalta: kansan vastaus alkutervehdykseen on nyt "and with your spirit" (*et cum spiritu tuo*, aiemmin käännetty "and also with you"); *Ecce Agnus Dein* jälkeinen vastaus on kirjaimellisempi, "Lord, I am not worthy that you should enter under my roof, but only say the word and my soul shall be healed" (*Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea*, aiemmin "Lord, I am not worthy to receive you, but only say the word and I shall be healed"). Sekä *Gloria* että *Credo* on perusteellisesti korjattu vastaamaan alkuperäistä tekstiä.¹³ Eukaristiset rukoukset noudattavat myös uskollisesti latinankielistä tekstiä, mikä tekee niistä paikoitellen pidempiä ja mutkikkaampia kuin aiemmassa käännöksessä.

Uusi englanninkielinen messu sai osittain kriittisen vastaanoton.¹⁴ Suuri osa kritiikistä johtui toki siitä, että ihmiset olivat vuosien ajan tottuneet toisiin sanoihin, joten uusi versio herätti hämmennystä ja tuntui hankalalta. Ajan kuluessa ongelma on lieventynyt, mutta asia herättää yhä vahvoja tunteita. Jotkut eivät tahdo sanoa käännöksestä mitään positiivista, kun taas monien muiden mielestä se on kohottanut liturgian arvokkuutta ja lisännyt messun viehätystä.

Uusiin normeihin liittyy myös väärinkäsityksiä. Joissain piireissä tulkittiin LA:n julkaisemisen jälkeen, että nyt liturgiassa käytettävät raamatunkäännökset tulisi perustaa uuteen latinankieliseen versioon, *Nova Vulgataan* (1979).¹⁵ Tulkita oli liioiteltu: LA toteaa selvästi, että käännösten tulee perustua

alkuperäiskieliin. Mutta se lisää, että eräissä tulkintatilanteissa *Nova Vulgataa* tulee käyttää ”apuvälineenä” (LA 24), jotta tekstien tulkinta paremmin vastaisi roomalaisen riituksen perinnettä. Tällä on relevanssia esimerkiksi joiden Vanhan testamentin deuterokanonisten kirjojen tapauksessa sekä perinteisten typologioiden ja keskeisten termien osalta (LA 37, 41a, 43).

Pidempi vääntö syntyi yhdestä sanasta, joka löytyy eukaristian asettamisesta: ”Tämä on minun vereni malja, uuden ja ikuisen liiton veri, joka teidän ja *monien* edestä vuodatetaan syntien anteeksi antamiseksi” (vrt. Matt. 26:28, Mark. 14:24).¹⁶ Vatikaani II:n jälkeisissä käännöksissä latinankielinen *pro multis* on usein käännetty inklusiivisesti *kaikkien* puolesta. Paavi Benedicituksen XVI:n toiveesta liturgiakongregaatio otti tähän kantaa vuonna 2006 vaatien, että uusiin käännöksiin otetaan sanat, jotka uskollisemmin seuraavat sekä kreikankielistä raamatun tekstiä (*polloí*) että latinankielistä liturgiaa.¹⁷ Vaikka inklusiivisempi käännös ei ole vailla perustetta, koska Kristus on kuollut ristillä kaikkien puolesta eikä hän on tarkoituksella sulkenut ketään pois, kuitenkin uskollisempi käännös on perustellumpi. Latinan lisäksi itäisissä riituksissa teksti on eri kielillä (kreikka, syyria, armenia, slaavilaiset kielet jne.) ilmaistu tätä vastaavin tavoin. Myös ”monien puolesta” on itsessään inklusiivinen, sillä se on avoin kaikille ihmisille, mutta se alleviivaa sitä, ettei Kristuksen ristinkuoleman armo saavuta ihmisiä mekaanisesti, vaan se edellyttää Jumalan lahjan vastaanottamista.

Useimmissa maissa muutos tehtiin ripeästi samalla kun messukirjoja uudistettiin LA:n mukaisesti; se on tullut myös uusiin englannin- ja espanjankielisiin käännöksiin. Vastustusta sen sijaan esiintyi Italiassa ja Saksassa. Vuonna 2012 paavi Benedictus kirjoittikin henkilökohtaisen kirjeen saksalaisille piispoille, jossa hän selitti perusteellisemmin ajatuksiaan kysymykseen liittyen.¹⁸ Paavi korosti sitä, että dogmaattiselta kannalta molemmat käännökset ovat hyväksyttävissä, mutta ”kaikkien puolesta” ei ole varsinaisesti käännös, vaan teologista tulkintaa. Lisäksi käännöksessä tehtävä valinta on luonteeltaan pastoraalinen. Juuri tänä päivänä, vallitsevan kulttuurin taipuudessa kohti moraalista relativismia ja uskonnollista synkretismia, on tarpeen korostaa jokaisen kristityn henkilökohtaista kutsua ottaa vastaan Jumalan armo ja levittää evankeliumin sanomaa muille. Liturgian yhdistelmäilmaisuus ”teidän ja monien puolesta” korostaa juuri tätä pelastuksen historiallista ja dynaamista ulottuvuutta.

Edellä mainitut esimerkit tuovat esille sen seikan, että kiistat koskien käännöksiä eivät ole yksinomaan teknisiä. Ne heijastavat erilaisia käsityksiä

liturgiasta ja syvemminkin ihmisen ja Jumalan suhteesta, tai siitä miten tätä suhdetta tulisi tänä päivänä kuvata ja painottaa. Siinä missä nuorempi väestö on ottanut uudet, LA-mukaiset käännökset positiivisemmin vastaan, kritiikkiä on tullut etenkin niiltä, jotka samaistuvat pikemminkin Vatikaanin II:n kirkolliskokouksen jälkeiseen henkeen ja liturgiaan, joka pyrki korostamaan Jumalan läheisyyttä ja liturgian horisontaalista ulottuvuutta.

Liturgiset käännökset Suomessa

Suomessa liturgisten käännosten historia on eronnut huomattavasti isommista kieliryhmistä. Keskityn tässä vain messukirjan käännöksiin; se on tärkein liturginen teksti, jonka lisäksi muut liturgiset kirjat on ehditty kääntää vasta osittain tai niiden virallinen versio on yhä käänno-prosessissa. Haasteena on ollut teologisesti ja liturgisesti asiantuntevan, sekä suomea että latinaa taitavan henkilöstön vähäisyys.

Messukirjasta tehtiin suomenkielistä käännoästä 1970-luvulta lähtien. Piispa Paul Verschurenin (1925–2000) kaudella käännoästä vastasi etupäässä dominikaani-isä Martti Voutilainen (1926–2001). Yhä käytössä oleva virallinen versio sai hyväksynnän tammikuussa 1999. Tämän jälkeen on ilmestynyt päivitetty latinankielinen versio (*editio typica tertia* vuodelta 2002/2008). Sen perusteella ollaan tekemässä uudempaa suomenkielistä versiota, jossa samalla otetaan huomioon LA:n normeja. Tulossa on myös uusi versio liturgiassa käytettävistä Raamatun lukukappaleista.

Messukirjaan ei Suomessa ole odotettavissa yhtä isoja muutoksia kuin muualla. Messun pysyvien osien (*ordo missae*) osalta suomenkielinen käännoä on suhteellisen lähellä latinankielistä alkutekstiä (esimerkiksi *et cum spiritu tuo* ja konsakraation *pro multis*). Toisaalta tekstiä on paikoitellen hieman yksinkertaistettu taikka sama ajatus on pyritty ilmaisemaan toisella tavalla. Tämä näkyy selvimmin ensimmäisessä eukaristisessa rukouksessa eli roomalaisessa kaanonissa, jonka kääntäminen on erityisen haastavaa. Esimerkiksi sen pitkä ensimmäinen jakso on ilmaistu suhteellisen uskollisesti, mutta pitkä latinankielinen virke on pilkottu useaan erilliseen virkkeeseen:

Te igitur, clementissime Pater, per Iesum Christum, Filium tuum, Dominum nostrum, supplices rogamus ac petimus, uti accepta habeas et benedicas + haec dona haec munera, haec sancta sacrificia illibata, in primis, quae

tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica: quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum: una cum famulo tuo Papa nostro N. et Antistite nostro N. et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus.

Sinua, laupiain Isä, me rukoilemme nöyrästi Poikasi Jeesuksen Kristuksen, meidän Herramme, kautta: ota vastaan ja siunaa nämä + antimet, nämä pyhät ja tahrattomat uhrilahjat. Me kannamme ne eteesi ennen kaikkea pyhän katolisen kirkkosi puolesta. Lahjoita sille rauha ja ykseys. Johdata ja varjele sitä kautta koko maan piirin. Niin ikään kannamme uhrimme paavimme N:n, piispamme N:n ja kaikkien niiden puolesta, jotka uskollisesti vaalivat katolista ja apostolista uskoa.

Tämä ratkaisu on sikälikin perusteltu, että pitkät virkkeet tuntuvat pääsääntöisesti epäluontevilta suomen kielessä. Yksi sisällöllinen ero kuitenkin löytyy: loppuosan sana *orthodoxis* on jäänyt kokonaan kääntämättä.

Muutamissa kohdin nykyinen suomenkielinen versio eroaa hieman alkuperäisestä. Yksi niistä löytyy alkuosan *Gloria*-rukouksesta, jossa lausutaan latinaksi: *in terra pax hominibus bonae voluntatis* (maassa rauhassa hyvän tahdon ihmisille). Suomenkielinen versio lukee: ”maassa rauha ihmisille, joita hän rakastaa”. Toinen ero on kansan vastauksessa *Ecce Agnus Dei* -rukoukseen. Latinaksi se kuuluu *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea* (”Herra, en ole sen arvoinen, että tulet kattoni alle, mutta lausu vain sana, niin sieluni paranee”, vrt. sadanpäällikön vastaus Matt. 8:8). Nykyisessä suomenkielisessä versiossa vastaus kuuluu: ”Herra, en ole sen arvoinen, että tulet luokseni. Lausu vain sana, niin minä paranen.” Kun kuitenkin molemmissa on kyse kansan lausumista rukouksista, niiden muuttamiseen tarvitaan painavimmat motiivit.

Lopuksi

Katolisen kirkon käännössaaga ei näytä vielä päättyneen. Juuri tammikuussa 2017 tuli julki uutinen, että paavi Franciscus on perustanut uuden komission, jonka tehtävänä on uudistaa *Liturgiam authenticam*. Jotkut vatikanistit tulkit-sivat tätä rohkein sanankääntein, niin kuin kyseessä olisi pyrkimys ”tuhota”

LA, mutta julkisuuteen tulleiden tietojen perusteella tämä vaikuttaa liioitteilta.¹⁹ Täyskäännöksestä tuskin on kyse, sillä komission johtajaksi on nimetty arkkipiispa Arthur Roche, liturgiakongregaation nykyinen sihteeri. Aiemmin juuri Roche johti sitä kansainvälistä englanninkielisen liturgian komissiota, joka tuotti uuden englanninkielisen messukirjan. Franciscuksen tavoitteena lienee pikemminkin diplomatia, jolla pyritään tasoittamaan LA:n soveltamisessa syntyneitä jännitteitä.

* Kiitos Marko Tervaportille taustoista Suomen osalta sekä Katri Tenhuselle hänen työstään liturgisten käännösten parantamiseksi.

Viitteet

- ¹ Yleisluontoisen katsauksen liturgisten käännösten historiaan katolisessa kirkossa tarjoaa esimerkiksi Pell 2014, 1–8.
- ² Ks. aiheesta Mohrmann 1949.
- ³ Trenton 22. istunto, 8. luku, toteaa: ”Vaikka messu sisältääkin paljon opetusainesta uskovalla kansalle, [kirkolliskokouksen] Isistä ei kuitenkaan ole näyttänyt aiheelliselta, että sitä kaikkialla [*passim*] toimitettaisiin kansankielellä.” Tätä vastaavassa 9. kaanonissa sanotaan: ”Jos joku sanoo, [...] ettei messua tuli toimittaa muuten kuin kansankielellä, [...]: hän olkoon erotettu.” *Tridentinum* 2016, 147, 149. Trento vain totesi reformaattoreiden vaatimuksia vastaan, että myös latinankielinen messu on legitiimi. Konsiilin isille oli selvää, että myös kansankieliset messut ovat mahdollisia. Kielestä keskusteltaessa eräs piispa totesikin, että ”Pyhän haudan kirkossa Jerusalemissa messuja vietetään kaikilla kielillä taivaan alla.” Ks. O’Malley 2013, 190.
- ⁴ Paavi Pius V julkaisi vuonna 1570 uuden latinankielisen messukirjan (*Missale Romanum*), joka otettiin käyttöön koko läntisessä katolisessa kirkossa. Muista riituksista ja jumalanpalvelusjärjestyksistä säilytettiin vain ne, jotka paavi oli vahvistanut ennen vuotta 1370. Nämä olivat ns. ambrosiaaninen eli milanolainen riitus, jota käytetään yhä suuressa osassa Milanon arkkihiippakunnan seurakunnista, sekä mozarabialainen riitus Toledossa ja Salamancassa Espanjassa.
- ⁵ Liturgiakonstituutio on julkaistu suomeksi teoksessa *Pyhä ekumeeninen Vatikaanin II kirkolliskokous* 2006, 165–229. Suomeksi konstituution taustasta ja sisällöstä, ks. Anton 2015, 77–92.
- ⁶ Ks. tarkemmin käännösprosessin alkuvaiheista Pell 2014, 13–18.
- ⁷ Se oli periaatteessa vain paavi Paavali VI:n asettaman liturgiatyöryhmän, *Consiliumin* sisäinen dokumentti, joka julkaistiin latinan sijasta ranskaksi, eikä sitä koskaan julkaistu Pyhän istuimen virallisessa *Acta Apostolicae Sedis* -julkaisusarjassa. Virallisemman normiston puuttuessa siitä tuli kuitenkin keskeinen viitekohta.

- ⁸ Pell (2014, 17) vitsailee, että "unfortunately the translation was not always equivalent and even less frequently dynamic."
- ⁹ Johannes Pavaali II 1989, 20.
- ¹⁰ *Benedictus XVI* 2013.
- ¹¹ Dokumentti löytyy pääkielillä osoitteesta <http://www.vatican.va>. Erinomaisen selvityksen dokumentin taustasta ja tavoitteista tarjoo Pell 2014, 18–26. Tuolloinen Sydneyn arkkipiispa, kardinaali George Pell oli keskeisessä roolissa uuden englanninkielisen messukirjan tuottaneessa komissiossa.
- ¹² *Comisión Episcopal de Liturgia* 2016.
- ¹³ Ks. tarkemmin näistä ja muista muutoksista *Filteau* 2010. Katolinen kirkko Englannissa ja Walesissa on myös julkaissut tiedoston, jossa on messun pääosista vierekkäin latinankielinen versio sekä vanha ja uusi englanninkielinen versio: *Catholic Bishops' Conference of England and Wales* 2010.
- ¹⁴ Ks. *Otterman* 2011. Kriittistä näkökulmaa edustaa yhä *Ryan* 2017, joka ryhtyi jo vuonna 2011 organisoimaan vastarintaliikettä.
- ¹⁵ Ks. esimerkiksi *Catholic Biblical Association Board* 2001.
- ¹⁶ Ks. aiheesta tarkemmin *Giraud* 2012, *Hauke* 2010.
- ¹⁷ *Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum* 2006. Ks. enemmän asian kehityksestä *Vatican Diary* 2012.
- ¹⁸ *Benedictus XVI* 2012. Kommentaari ja englanninkielinen käännös, ks. *Vatican Diary* 2012.
- ¹⁹ Esim. *Magister* 2017.

Lähteet ja kirjallisuus

Anton, Emil

- 2015 Vatikaanin II kirkolliskokous. Johdatus historiaan, teksteihin ja tulkintaan. Amanda-kustannus. Vantaa.

Benedictus XVI

- 2012 Brief von Papst Benedikt XVI. an die Mitglieder der Deutschen Bischofskonferenz zur Frage der Übersetzung des Kelchwortes. 24.04. <http://www.dbk.de/presse/details/?presseid=2091&cHash=a73624e1fe19363371ca03c812dbf396>
- 2013 Discorso ai parroci e il clero di Roma. 14 febbraio – Acta Apostolicae Sedis, Vol. 105. 287–288. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2013/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20130214_clero-roma.html

Catholic Biblical Association Board

- 2001 Letter and Critique on Liturgiam Authenticam. – *Origins*, Vol. 31 No. 18. 314–316. <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=3958>

Catholic Bishops' Conference of England and Wales

- 2010 Excerpts from the Order of Mass – The People's Parts. <http://www.liturgyoffice.org.uk/Missal/Text/Compare-3-Peoples.pdf>

Comisión Episcopal de Liturgia

- 2016 Celebrar la Eucaristía con el Misal Romano. Conferencia Episcopal Española. 20 de abril. <http://www.liturgyoffice.org.uk/Missal/Text/Compare-3-Peoples.pdf>

Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum

- 2006 Lettera della Congregazione per il Culto Divino sulla traduzione di "pro multis" nella Consacrazione del Calice. 17 Ottobre. – *Notitiae*, no. 481–482. 446–448. <http://www.unavoce-ve.it/cocd17-10-06.htm>

Filteau, Jerry

- 2010 The new missal: an overview of the changes. – *National Catholic Reporter*. May 25. <https://www.ncronline.org/news/new-missal-overview-changes>

Giraud, Cesare

- 2012 "Pro vobis et pro multis". La parole istituzionali tra quello che ha detto Gesù e quello che possiamo leggerci noi. – *Gregorianum*, Vol. 93. 677–709. http://www.prexeucharistica.org/_pdf/BIBLIOGRAFIA/GIRAUDO%20-%20Pro%20multis%20%20per%20Greg.pdf

Hauke, Manfred

- 2010 Shed for the Many. An Accurate Reading of the Pro Multis in the Formula of Consecration. – *Antiphon*, Vol. 14. 169–229.

Johannes Paavali II

- 1989 *Vicesimus quintus annus*. – *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 81. 897–918.

Magister, Sandro

- 2017 A Firing, a Demolition: Behold the New Curia. – *Settimo Cielo*. January 11. <http://magister.blogautore.espresso.repubblica.it/2017/01/11/a-firing-a-demolition-behold-the-new-curia>

Mohrmann Christine

- 1949 Les origines de la latinité chrétienne à Rome'. – *Vigiliae christianae*, Vol. 3. 67–106, 163–183.

O'Malley, John W.

- 2013 *Trent. What Happened at the Council*. Harvard University Press. Cambridge.

Otterman, Sharon

- 2011 New Translation of Catholic Mass Makes Its Debut. – New York Times. November 27. <http://www.nytimes.com/2011/11/28/nyregion/for-catholics-the-word-was-a-bit-different-amen.html>

Pell, George

- 2014 Liturgical Translations and Two Instructions in Perspective. Address to a Conference on Sacrosanctum Concilium. Pontifical Lateran University, February 18-20. <http://www.sydneycatholic.org/pdf/gptalkcdwrome01.pdf>

Pyhä ekumeeninen Vatikaanin II kirkolliskokous

- 2006 Pyhä ekumeeninen Vatikaanin II kirkolliskokous. Osa 1: Konstituutiot. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.

Ryan, Michael G.

- 2017 Why Pope Francis is right to revisit the new Mass translation. – America. The Jesuit Review. January 27. <http://www.americamagazine.org/faith/2017/01/27/why-pope-francis-right-revisit-new-mass-translation>

Tridentinum

- 2016 Tridentinum. Trenton kirkolliskokouksen reformi- ja oppidekreetit sekä kaanonit. Suom. Martti Voutilainen. Katolinen tiedotuskeskus. Helsinki.

Vatican Diary

- 2012 "For many" or "for all"? The right answer is the first. – Vatican Diary. May 3. <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/1350236?eng=y>